

DOINA CORNEA

Doina-Maria Cornea s-a născut la Brașov în 30 mai 1929, ca fiică a Mariei și a lui Iacob Cornea. Bunicii ei, atât pe linie maternă, cât și paternă, erau țărani români ardeleni.

În 1948 devine studentă a Facultății de Litere din Cluj, secția franceză-italiană, unde se face remarcată de profesorul Henri Jacquier, care ulterior îi va conduce lucrarea de licență și îi va propune un post de asistentă la această facultate. După absolvire este repartizată ca profesoară de franceză la un liceu din Zalău, unde lucrează până în 1956. Căsătorită în 1954 cu Leontin Cornel Iuhas, avocat în Zalău, și mamă a doi copii, Ariadna și Leontin Horațiu, se mută împreună cu familia în 1958 la Cluj, devenind asistentă stagiară, apoi titulară la Facultatea de Filologie a Universității din Cluj.

Activitatea ei de opozantă la dictatura comunistă debutează în 1982, când trimite o scrisoare deschisă la Radio Europa Liberă, acesta fiind și motivul destituirii ei din postul de la facultate, în 1983. Cum actele de protest continuă, radicalizându-se treptat, în cursul anilor 1983–1989 Securitatea o supune unor anchete frecvente și persecuțiilor. În 1987 este arestată împreună cu fiul ei, iar începând din 1988 i se impune un regim de arest la domiciliu.

După Revoluția din decembrie 1989, este cooptată în Consiliul Național al Frontului Salvării Naționale – primul nume de pe lista inițială de membri – și în Consiliul Județean Cluj; demisionează din ambele consilii la 23 ianuarie 1990. În aceeași perioadă devine membru fondator al Grupului pentru Dialog Social, apoi al Forumului Democrat Antitotalitar din România, al Asociației pentru Apărarea Drepturilor Omului – filiala Cluj – și al Alianței Civice.

Moare la Cluj în 4 mai 2018.

Traduceri: Mircea Eliade, *Încercarea labirintului* (Dacia, 1990; Humanitas, 2007), Petru Gherman, *Preafericitul Ieremia Valahul* (Dacia, 1991), Prințul Vladimir Ghika, *Gânduri pentru zilele ce vin* (Dacia, 1995), *Ultimele mărturii* (Dacia, 1997) și *Fragmente postume* (Dacia, 2003). Volume publicate: *Liberté? / Libertate? Convorbiri cu Michel Combes* (Critérian, 1990 / Humanitas, 1991); *Scrisori deschise și alte texte* (Humanitas, 1991); *Fața nevăzută a lucrurilor (1990–1999): Dialoguri cu Rodica Palade* (Dacia, 1999; trad. fr. *La face cachée des choses*, Éditions du Félin, 2001); *Puterea fragilității* (ed. I – Humanitas, 2006); *Jurnal: ultimele caiete* (Fundăția Academia Civică, 2009). Distincții: Premiul Thorolf Rafto (1989), Doctor Honoris Causa al Universității Libere din Bruxelles (1989), Ordinul Steaua României în grad de Mare Cruce (2000), Legiunea de Onoare a Franței în grad de Ofițer (2000), Ordinul de Cavalier al Sfântului Silvestru (Vatican, 2003), Legiunea de Onoare a Franței în grad de Comandor (2009), Crucea Casei Regale a României (2009).

DOINA CORNEA

Puterea fragilității

Ediția a II-a revăzută

Cuvânt înainte de
GABRIEL LIICEANU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

Redactor: Oana Bârna
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Emilia Ionașcu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2006, 2019

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Cornea, Doina

Puterea fragilității / Doina Cornea; cuv. înainte de Gabriel Liiceanu. –

Ed. a 2-a, rev. – București: Humanitas, 2019

ISBN 978-973-50-6328-3

I. Liiceanu, Gabriel (pref.)

32

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Această nouă ediție a *Puterii fragilității* de Doina Cornea reia cu minime îndreptări și aduceri la zi volumul publicat la Humanitas în 2006. Ca și în acel volum, am preluat – a fost dorința autoarei – două texte apărute în *Fața nevăzută a lucrurilor (1990–1999): Dialoguri cu Rodica Palade* (Dacia, 1999). Fotografiele, provenite majoritatea din arhiva familiei și așezate laolaltă, sunt mai numeroase decât în prima ediție. Apărută la un an după moartea Doinei Cornea, această ediție reprezintă un omagiu adus memoriei autoarei.

Editura

CUVÂNT ÎNAINTE

Singurătatea unei doamne

După 28 de ani de la prima lor apariție și după republicarea lor în anul 2006 într-o nouă formulă editorială, *Humanitas* reia volumele Doinei Cornea într-o ediție comemorativă. De ce o face? Răspunsul – paradoxal – ar fi: tocmai pentru că lipsa acestor volume nu o resimte astăzi, la un an după moartea ei, aproape nimeni. Ceea ce, în ultimă instanță, înseamnă: tocmai pentru că societatea românească actuală și-a evacuat trecutul înainte de a-l fi cunoscut.

Ne-am fi așteptat ca după 1989 să i se ridice Doinei Cornea o statuie a recunoștinței noastre, una care să apere puținele legende ale rezistenței și bruma de demnitate dobândită prin numele cuiva care, în singurătatea curajului său, a îndulcit batjocura și umilința la care ne condamnase regimul lui Ceaușescu. Și totuși, nu Doinei Cornea i-am pus flori zilnic în poarta casei ei, unde fusese bătută de oamenii Securității. Între timp, i-am ridicat statui lui Adrian Păunescu și am omagiat apoi, la moartea lui, patriotismul de ticlucitor de asasinat al generalului de securitate Iulian Vlad.

Am văzut chipul Doinei Cornea pentru prima oară după 1990. Era un stop-cadru cu care se încheia o peliculă filmată clandestin în România anului 1988. Proiectat pe ecranele televiziunilor europene, chipul acela, răscolitor de

senin, ne-a adus în conștiința Europei, ca o emblemă a spiritului capabil să conteste Răul fără să ia în seamă riscurile înfruntării lui. Îmi place să cred că în fața acestui chip și a acestei priviri Europa a început să se simtă stingheră când venea vorba despre România. Poate că, privindu-l, ea a ajuns să-și aducă aminte de această parte a lumii.

Cum ne-am purtat noi cu Doina Cornea după 1990? I-am lăsat pe urmașii Securității, reveniți la putere după o scurtă sincopă a Istoriei, să-i inventeze copii din flori, să-i adauge în paranteză numele de Iuhasz (ca și cum un nume maghiar ar fi o infamie), să o tragă aici, jos, între noi, cu speranța că astfel vor putea șterge diferența și o vor reduce la numitorul comun al precauțiilor colective.

Cultul eroilor nu-l au decât oamenii unui popor care pot recunoaște ca superior ceea ce le este cu-adevărat superior. Noi ne acceptăm eroii abia atunci când și-au luat locul într-un trecut care nu ne obligă. Cât sunt vii, preferăm să le împrumutăm urâtenia noastră decât să imităm frumusețea lor. Astăzi, pe scena țării, se agită tot soiul de aproximații umane care ne obligă să ne privim în oglinda incompetenței și ignominiilor lor.

Adevărul e că, de peste două decenii, Doina Cornea n-a mai existat pentru noi. N-a devenit un model, așa cum s-ar fi convenit. Nu i s-a mai cerut părerea, pentru a acompania cu rectitudinea spiritului ei toate strâmbătățile care au pus treptat stăpânire pe noi. Cei care fac opinia publică în țara asta au uitat-o repede și și-au amintit, scurt, de ea abia când a plecat dintre noi.

În perioadele de teroare ale istoriei nu-ți poate cere nimeni „să mori cu tiranul de gât“. Nu devii erou prin presiunea anturajului. Tot ce ți se poate cere este să nu-ți prostituezi cuvintele, să nu participi activ la „terorarea istoriei“, să nu

te așezi alături de „ei“, să nu le devii complice. Există însă oameni care nu-și pot trăi viața *cu orice preț*. E un simțământ lăuntric care nu le dă pace, în care nevoia de libertate sau exigența demnității individuale sunt mai puternice decât instinctul de conservare. Sunt extrem de puțini pe lume cei care preferă să moară decât să fie prizonierii unui tiran. Dar dacă se hotărăsc să înfrunte Puterea, ei nu o fac luându-i pe ceilalți ca martori ai gestului lor. Nu-și imaginează că sunt pe „scena Istoriei“ și nici nu speră că ceilalți, fapta lor iradiind, îi vor urma. Dacă se vor răzvrăti, o vor face în deplină singurătate, doar pentru că își apără valorile și pentru că pur și simplu nu pot trăi așa cum li se cere. Ei știu de la bun început că, la o adică, vor muri ignorați de toți și îngropați fără urmă.

Făcând ce a făcut, Doina Cornea n-a așteptat nimic de la nimeni. Dialogul ei cu libertatea l-a purtat în absoluta lui gratuitate: fără punerea în scenă a unei parade etice și fără gândul de a prezenta vreodată nota finală societății care beneficiase de pe urma îndrăznicii ei. Atunci când a început, acest dialog n-a fost decât un murmur rostit în intimitatea ființei ei. Trăind în societatea lipsei de libertate în care trăiam cu toții, Doina Cornea și-a pus problema libertății în termeni de destin personal: poate oare un om să trăiască în ne-libertate și, totodată, să fie împăcat cu el? Dacă acest dialog s-a transformat curând în componenta esențială a unui destin și a ocupat scena publică este pentru că, în mersul său, el a trebuit să întâlnească obiectul exterior care leza libertatea și care-l obliga să devină „dialog cu un tiran“. Disidența Doinei Cornea n-a fost până la urmă decât expresia publică pe care a căpătat-o, în chip firesc, o devenire interioară.

Despre această devenire am vorbit cu Doina Cornea când i-am făcut o vizită la Cluj în vara anului 2005. Atunci

mi-a povestit că tot ce a făcut la lumină, începând cu anul 1982, fusese precedat de o istorie nevăzută, începută cu zece ani în urmă, atunci când pusese pentru prima oară piciorul în afara țării, la Paris. „Atunci, mi-a spus, am avut ocazia să mă privesc, mutilată de reflexele mele de sclav, în oglinda oamenilor liberi. M-am întors acasă și, din clipa aceea, a început să-mi fie rușine să mai trăiesc ca înainte. Mi-am pierdut pur și simplu liniștea. Dar ca să fac ce am început să fac din 1982, mi-au trebuit zece ani. *Zece ani* mi-au trebuit ca să ajung să-mi înfrâng frica, ca să ajung liberă înlăuntrul ființei mele.“

Tertipurul – și curajul – Doinei Cornea a fost acela de a intra în mod public în dialog cu Ceaușescu, adică tocmai cu persoana care, reprezentând comunismul, era un simbol al dialogului imposibil. Pentru că dialogul nu se poate purta decât în spațiul consacrat al libertății, care este logosul, orice intrare în dialog înseamnă pășire automată pe teritoriul libertății și dreptul de a te afirma pe tine, liber, ca egal al celuilalt. În comunism, dialogul public (cu martori) nu era interzis în formă („să discutăm, tovarăși!“), ci doar imposibil în fapt. Orice suport al dialogului public – ziarul, radioul, televiziunea – era încadrat ideologic și perfect controlat. Forța comunismului se sprijină pe discursul univoc. Microfonul se află într-o singură mână și ce spune celălalt nu se poate auzi. Replica, în comunism, nu depășește stadiul bombănelii și al înjurăturii acasă, între patru pereți.

Pentru a putea intra în dialog cu puterea și a te afirma astfel ca om liber în fața ei era nevoie de o porțiță de ieșire din acest univers închis, de un spațiu, cât de mic, din care se putea vorbi în auzul tuturor. Acest spațiu a fost, în anii '80, postul de radio Europa Liberă. Din clipa în care Doina Cornea s-a adresat în mod public celui care întruchipa totalitarismul, ea l-a tras pe acesta în spațiul dialogului și l-a

transformat în egal al ei. Vorbindu-i lui Ceaușescu „de la egal la egal“, ea punea comunismul din România în criză: ori Ceaușescu intra în dialog, încălca regula de bază a sistemului și, oricum, nu avea ce răspunde, ori refuza dialogul, îl pedepsea pe cel care avusese îndrăzneala inițierii lui, dar atunci dădea pe față esența represivă, ipocrită și mincinoasă a comunismului.

Ceea ce, după cum știm, s-a și întâmplat. Găsind un loc din care să i se poată adresa în mod public, Doina Cornea l-a obligat pe Ceaușescu să replice violent și, astfel, să pună sistemul în criză. Ea nu a fost singurul disident care a făcut asta. Dar a fost singurul care a făcut-o *sistematic* și folosind o tactică corozivă a firescului – într-o lume în care nimic din ce se făcea sau se spunea nu era firesc – de-a dreptul magistrală. Observați că aproape toate scrisorile Doinei Cornea au aerul cel mai pașnic din lume. Forța lor vine tocmai din firescul subînțeles al tonului care, în cutuma dialogului din comunism, nu era deloc subînțeles. Puterea Doinei Cornea a stat într-o retorică a adresării pe care și-a interiorizat-o tocmai pentru că devenise, interior, liberă. Scrisorile ei, aproape până în ultima clipă, își păstrează bonomia și au aerul că se bazează pe dreptul pe care îl are orice cetățean într-un stat liber de a-și da cu părerea, gospodărește, despre cum merg treburile țării. Formal, ea nu putea fi acuzată de nimic. În fond, stând de vorbă așa cu șeful unui stat comunist, ea dădea exemplul scandalos al unui om care se simțea în largul lui și care vorbea pe măsura acestui sentiment. Doina Cornea se purta ca și cum ar fi trăit într-o lume normală. Iar normalitatea, într-o lume pe dos, este subversivă. Obligat să se privească în oglinda normalității, comunismul, care e absurd, se năruie. Doina Cornea i-a pus lui Ceaușescu în față, insuportabilă, această oglindă.

De atunci, Doina Cornea nu s-a schimbat. A rămas fidelă lucrurilor dobândite în acel moment, la capătul unui exercițiu de zece ani. Și, așa cum atunci nu aștepta nimic de la noi – nu s-a oferit ca exemplu și nu a cerut ca cineva s-o urmeze sau să îi sară în ajutor –, nici după 1990 n-a așteptat mulțumiri și nici ofranda vreunei recunoașteri publice. Din Consiliul Național al FSN, în care a fost preluată imediat după decembrie 1989, a plecat după douăzeci de zile, spunându-le celor care îl conduceau că ceea ce fac ei echivalează de astă dată cu un glonț moral tras în sufletul tinerilor din România. A continuat să spună, în extrem de rarele momente când i s-a mai cerut părerea, ce crede despre lumea în care trăiam. Era libertatea ei, dintotdeauna. Așa cum a noastră, se pare, este și azi aceea de a nu o auzi, de a o acoperi de uitare. Ceea ce, publicând aceste pagini, refuzăm, în fond, să facem.

GABRIEL LIICEANU

LIBERTATE?

Convorbiri cu Michel Combes

Traducere din franceză de

OANA VLAD

Michel Combes (1946–2016), autorul cărții de convorbiri cu Doina Cornea *Liberté?*, a studiat filozofia la Montpellier. A fost timp de 13 ani profesor în Libreville (Gabon) și Tunis (Tunisia). Revenit în Franța, a funcționat ca profesor de liceu în Brest și în Confolens. A fost căsătorit cu Ariadna Iuhas, fiica Doinei Cornea; împreună, au susținut activitatea de opozantă a regimului Ceaușescu a celei din urmă.

*De aș grăi în limbile oamenilor și ale
îngerilor, iar dragoste nu am,
făcutu-m-am aramă sunătoare și
chimval răsunător. Și de-aș avea darul
prorociei și tainele toate le-aș cunoaște
și orice știință, și de-aș avea atâta
credință încât să mut și munții, iar
dragoste nu am, nimic nu sunt. Și de aș
împărți toată avuția mea și de aș da
trupul meu ca să fie ars, iar dragoste
nu am, nimic nu-mi folosește.*

Pavel, *I. Corinteni* 13, 1-3

I

DESTINUL

MICHEL COMBES *Doina Cornea, la începutul anului 1989 deveneați, grație unui reportaj de televiziune, ceea ce mass-media a denumit „figura emblematică“ a rezistenței românești. Și totuși, concetățenii dvs. știau de mai mulți ani despre lupta pe care o duceați. Și totuși, aș adăuga, nu apăreați pentru prima oară la televiziunea franceză și nici nu era pentru prima oară când presa occidentală vă reproducea un text. Chipul dvs., filmat îndelung în prim-plan, la sfârșitul reportajului lui Josy Dubié, în cadrul căruia interveneați, în definitiv, de foarte puține ori, a răscolit totuși sufletele a zeci, poate sute de milioane de telespectatori – din Belgia, mai întâi, apoi din Elveția, Suedia, Canada și, în fine, din Franța și chiar din Ungaria.*

Aduceți-vă aminte de ziua aceea din iulie 1988: ieșeați din Catedrala din Cluj, unde vă refugiaserăți ca să scăpați de securității care vă urmăreau; vă rugaserăți lui Dumnezeu să găsiți un mijloc de a transmite în Occident și alte texte, printre care se afla o scrisoare-program, Scrisoarea din 23 august, adică tocmai aceea care a constituit nucleul reportajului belgian. În piața catedralei, drumul vi s-a încrucișat cu al reporterului care nu numai că avea să difuzeze scrisoarea, dar avea să vă facă, totodată, celebră în întreaga lume.

Ați spus în diverse ocazii că puterea dvs. de luptă provine din forța credinței în Dumnezeu. Să fi fost oare această întâlnire cu autorul reportajului Dezastrul roșu o simplă întâmplare? Sau a fost un „miracol“?

DOINA CORNEA Nu mi s-a părut un miracol! De fapt, nici nu poți avea o asemenea pretenție: ca divinul să-ți răspundă la o simplă rugăciune! Nu mă rugasem de altfel cu prea multă fervoare, trebuie s-o recunosc. Gândurile îmi erau aiurea. Ar fi o mare îngâmfare din partea mea să afirm că a fost îndeajuns să mă rog ca să și primesc, imediat, un răspuns!

Dar, în fond, cine poate să-și definească destinul? Căci există un destin sau o „întâmplare“ care ne determină să facem un lucru sau altul, ca și cum împrejurările prielnice ar veni înspre noi și ne-ar împinge la anumite acte. Când mă gândesc la trecutul meu, chiar la cel îndepărtat, am impresia că mi-a oferit întotdeauna prilejuri să înțeleg anumite lucruri, că viața mi-a trimis mereu un fel de chemări. Bineînțeles că nu le-am priceput sensul decât mult mai târziu. Mă gândesc, de pildă, la prima mea reacție în fața nedreptății.

Sunt foarte legată afectiv de anumite amintiri... Tatăl meu mă lua adesea cu el ca să facem lungi plimbări în mijlocul naturii. În compania lui am descoperit lumea din jur. Prin intermediul lui am descoperit florile, culorile... muzica. Într-o zi, am poposit într-un sat săsesc și am intrat în biserică. Ne însoțea organistul bisericii, care mi-a dat voie să ating clapele orgii. M-a cuprins o uimire extraordinară, am avut revelația sunetului muzical. Apoi natura, animalele. Tatăl meu era un mare iubitor al naturii, al vieții – și el m-a învățat să nu fac rău, mi-a transmis un extraordinar cult al vieții, pe care el însuși îl avea. Aveam doi sau trei ani, dar mi-au rămas din vremea aceea niște amintiri extrem de precise.

Și tot atunci am descoperit că se poate muri. Într-o zi, fiind în grădină, mama mea a leșinat. Îmi dădeam seama, nu știu cum, că moartea e ceva definitiv, că nu o s-o mai văd, așa că am început să urlu și s-o implor: „Nu muri! Nu muri!“ Din momentul acela mi-a fost mereu frică de moarte: ideea că părinții mei ar putea să moară îmi dădea fiori de groază, dar îmi era frică și de propria mea moarte, pe care o întrezăream atunci când eram bolnavă. De când am descoperit credința în Dumnezeu, anxietatea aceasta a dispărut... Nu mai mi-e frică acum de moarte. O înțeleg altfel, ca pe o trecere, ca pe o tranziție către altceva.

Trebuie să mai spun că eram un copil sperios și laș, poate pentru că mama m-a ocrotit întotdeauna prea tare. Îmi amintesc că am asistat odată, pe la opt ani, la o mică dramă care s-a petrecut la bazinul de înot, chiar lângă mine: o fetiță căzuse în apă și era pe punctul de-a se îneca. Îmi dădeam seama că trebuie să-i vin în ajutor, dar îmi era frică. Și cum eram și timidă pe deasupra, nu îndrăzneau să strig după ajutor. Până la urmă, ceilalți au băgat de seamă ce se întâmplă și fetița a fost salvată. M-a cuprins o rușine îngrozitoare... și mi-am spus multă vreme: „Ai fi putut să o salvezi tu, nu era greu s-o faci“ pentru că, într-adevăr, fetița căzuse foarte aproape de treptele bazinului. Ar fi fost de ajuns să cobor aceste trepte și să-i întind mâna, exista chiar o bară, de care aș fi putut să mă țin. Dar uite că nu am făcut-o: mi-a fost frică și eram prea timidă ca să strig pur și simplu „ajutor!“.

Mai târziu, amintirea aceasta m-a chinuit de multe ori, obligându-mă, aș spune, la un soi de vigilență.

Când a izbucnit războiul, orașul nostru a fost ocupat și a trebuit, vrând-nevrând, să merg la o școală maghiară. Evreii erau încă și mai persecutați decât noi, românii. Într-o bună zi, în sala de festivități a gimnaziului s-a organizat o mare adunare a tuturor elevilor, și directorul, arătându-i cu degetul

pe evrei, i-a pus să se scoale în picioare, unul câte unul, în fața noastră. În fine, după ce a ținut un scurt discurs jignitor, arătându-i în continuare cu degetul, i-a dat afară pe acești copii de paisprezece ani, de parcă ar fi fost niște răufăcători. Aveam o prietenă evreică, Fany... Când a trebuit să iasă afară, m-am sculat și eu și am ieșit împreună cu ea și cu ceilalți copii evrei. Cred că în mod inconștient, pentru că o iubeam, nu am putut s-o văd suferind. „Să întinzi mâna cuiva care se îneacă“ este și acesta, probabil, un gest de iubire... Desigur că nu aveam ceva limpede în minte: o făcusem într-o câțva inconștient.

— *De ce încercați întotdeauna să vă minimalizați actele, să vă despuiați de orice merit?*

Dar nu fusese, credeți-mă, un act de protest conștient, nu încă! Când, în același an, am fost și noi, românii, umiliți, pot spune că realmente m-am răzvrătit conștient. Cum eram pedepsiți când vorbeam între noi românește, în timpul recreațiilor, am organizat un fel de rezistență: mi-am îndemnat colegii să refuze dispoziția asta, fiindcă mi se părea că în timpul recreațiilor aveam dreptul să vorbim în limba pe care ne-o alegem noi, deci în limba noastră maternă. E drept că am primit bătaie la un moment dat de la directorul școlii, dar asta nici nu m-a speriat, nici nu m-a intimidat. În ciuda muștrărilor și chiar a pedepselor corporale, ne-am ținut tare până la sfârșitul anului școlar.

— *Vreți să spuneți, de fapt, că nu există învățător mai bun decât însăși viața noastră?*

— Da, cam așa ceva. Sunt absolut convinsă că experiențele acestea m-au ajutat extrem de mult: sunt recunoscătoare directorului și celorlalți profesori care ne insultau – până și în timpul orelor de curs –, pentru că atitudinea lor mi-a trezit dorința să mă opun nedreptății și să-mi apăr, în fond, demnitatea și drepturile. Nu am, realmente, nici un resen-

timent față de profesorii mei de-atunci; mi-au fost de mare folos: căci dacă la început toate umilințele acestea m-au marcat, ele m-au format, în cele din urmă.

Faptul că-i luasem apărarea – în mod inconștient – prietenei mele Fany era deja un semn. Era un prilej care mi se oferise, un prilej nefericit, bineînțeles, dar totodată fericit pentru mine, fiindcă am putut să mă exprim așa cum m-am exprimat și fiindcă, din clipa aceea, celălalt eveniment din viața mea, cel care m-a marcat poate cel mai mult, și-a găsit la rândul său sensul și compensarea. Și pe urmă, când am luat apărarea colegilor mei români, sau în alte împrejurări ale vieții mele, când am reacționat în același mod... totul a început să capete cumva coerență, nu știu cum s-a făcut, dar totul a devenit coerent.

— *Întrezăriți, așadar, în amintirile acestea un fel de prefigurare a vieții dvs...*

— S-ar putea să fie așa... În orice caz, sunt amintiri care m-au marcat profund, cum vă spuneam. Mi-a trebuit mult timp ca să mă eliberez de ele.

— *În 1945 războiul se terminase, Ardealul de nord fusese retrocedat României, dar tancurile sovietice sosiseră...*

— În pofida tuturor necazurilor, ultimii ani ai copilăriei au fost fericiți: în pofida războiului, în pofida persecuțiilor și a umilințelor – căci tatăl meu, care fusese un funcționar public al statului român, a fost destituit și-am încetat, dintr-odată, să mai fiu fiica unui om de vază, răsfățata profesorilor și a colegilor... În schimb, anii de după război, așa cum îi țin eu minte, au fost niște ani în care predomina confuzia: o perioadă sumbră, plină de violență, dirijată de forțe obscure și agresive care ieșeau dintr-odată la iveală. Mă aflam la Cluj, la internat, mai eram încă la liceu. Într-o noapte, studenții din căminul vecin, care erau de o lună în grevă generală, au venit să se adăpostească la noi: muncitorii

unei mari fabrici de pantofi îi atacaseră, le era frică, viața le era în pericol.

Pe urmă a mai fost foamea din iarna lui '46-'47: țărani mureau de foame, veneau din Moldova trenuri întregi cu țărani în speranța că vor găsi ce să mănânce.

În munți se organizau grupuri de partizani... Erau oameni de tot felul, proveniți din toate partidele tradiționale: țărăniști, legionari, liberali – n-avea importanță, ceea ce îi unea era poziția lor anticomunistă. Astăzi se reproșează național-țărăniștilor că au pactizat cu legionarii. Partidul Național-Țărănesc n-a fost niciodată de nuanță fascistă! Era normal ca în aceste mișcări de partizani să se unească toate forțele anticomuniste.

— *Se știe cu aproximație care a fost numărul acestor partizani?*

— În ce mă privește, nu-l cunosc. Se știu puține, extrem de puține lucruri despre perioada aceasta. Practic toți au fost uciși, fie în munți, fie mai târziu, în lagăre. Erau totuși mulți, grupați în diverse zone, pe toată lungimea arcului Carpaților. Au rezistat foarte multă vreme, până prin anii '50. Și eu mi-am pierdut o rudă, un student, partizan, care a fost împușcat. Lucrul acesta s-a petrecut în satul tatălui meu, în 1948.

— *Primul an de „dictatură a proletariatului“...*

— Da, regele nostru, Mihai, fusese silit să abdice la sfârșitul lui 1947.

În același an s-a făcut o reformă a învățământului. Devenisem deja studentă când a început reforma, dar în primii doi ani, până în '49, profesorii noștri au rămas aceiași. Erau niște profesori foarte buni, care mi-au inspirat întru câțva sentimentul datoriei de a te opune nonvalorii. Era ceva inconștient, poate, dar nu asta are importanță; contactul cu ei a fost esențial pentru mine. Pe urmă, la începutul

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i>	5
<i>Cuvânt înainte</i> de Gabriel Liiceanu	7

LIBERTATE?

Convorbiri cu Michel Combes

I. Destinul	17
II. Suflet și spirit	40
III. Acțiunea	67
IV. Închisoarea	93
V. Libertatea?	132

CONFRUNTAREA CU RĂUL

Scrisori deschise, fragmente de interviuri și alte texte

Scrisoare către cei care n-au încetat să gândească	177
Meditație asupra posibilității unei renașteri spirituale	183
Despre adevăr sau cum să rezistăm „terorii istoriei“	187
Ce e de făcut? sau: să nu dăm cezarului ce i se cuvine lui Dumnezeu	192
Despre invulnerabilitatea noastră	202
Despre reforma învățământului	208
Să spargem zidul izolării	214

Frați brașoveni...	216
Confruntarea cu răul	218
Scrisoarea din 23 august	224
Opriți dărâmarea satelor!	233
Scrisoare adresată Sanctității Sale Papa Ioan-Paul al II-lea	238
Scrisoare deschisă adresată unei prietene maghiare	242
În virtutea cărei legi...	250
Scrisoare adresată fiicei mele	254
Ce-ar fi fost să fie și ce este	259
Către Consiliul European	265
Încetați reprimarea!	268
Statutul de intelectual	271
Pălțiș	279
Intervenția de la televiziune	
din ziua de 26 decembrie 1989	280
Revoluția este în primejdie	284
Gânduri de ziua femeii	295
Ce pot aștepta martirii foamei de la dvs.?	297
Conformism și ideologie	300
Istoria vă va judeca	309
Demagogia etică	313
Politica trebuie subordonată eticii	318
Curajul și riscurile rezistenței noastre	322
Domnul Coposu	329
Semnificația spirituală a actului mărunț	338
<i>În loc de postfață</i>	
de Ariadna Combes	341